

Enciklika Pija XI. o sv. Augustinu.

9. Enciklika⁷¹ »Ad salutem« (od 20. IV. 1930.)

Prigodom 1500 godišnjice smrti sv. Augustina.

Dr. Andrija Živković.

Ova je godina dala Piju XI. priliku, da katoličkom svijetu iznese pred oči grandioznu sliku jednoga od najvećih umova čovječanstva: sv. Augustina. Njegova ličnost privlači intelektualce bez obzira na konfesijsko naziranje, te oni zadivljeni zastaju pred njom. Kud li i kamo više imaju da zastanu i da se zadube u providencijalnu životnu stazu ovoga genija katolici, kojima on može, a i treba da bude i dandanas »luč postavljena nad svjetionikom« i »vođa vječnog spasenja«, kao što se pred petnajst stoljeća pojavio svojim savremenincima još i kao »rušitelj svake hereze«. Na živom spomenu ovakovih ljudi može doista kršćanstvo da se obnavlja. Svi bez razlike gledaju u daleku prošlost i osjećaju, kako iza Augustina, božjeg čovjeka, stoji sâm Gospod, koji ga je izabrao.

»Prikladno je, da se danas uznosimo radi ovoga muža, koji je jednoč na neki čudesni način pripojen mističnom tijelu Kristovom i od kojega, po sudu historije, minuli vijekovi na čitavom svijetu, nijesu iznijeli gotovo nijednog većega ni uzvišenijega.«

Dolazi nam u svijest čudesni poziv sv. Pavla apostola. Izabrani »sud« Gospodov progonio je njegovu Crkvu. Progo-

⁷¹ A. A. S., XXII. (1930) str. 201—234.

nio ju je i Augustin kroz dugi niz godina. I kraj suza i molitava svoje majke, kraj ranih grobova svetih mučenika nedavnog vremena prolazio je on i prelazio nemilosrdno. Kristovu Crkvu, koja je baš u njegovo doba stala dobivati krila, nije smatrao vrijednom ni najmanjeg interesa. Gospod međutim, koji jedini znade putove čovječje, doveo ga je, eto, do zamjerne visine, da mu je spomen nakon 1500 godina živ i zanimiv, poučan i jak, kao da je tek nedavno umro. Taj providencijalni karakter izbora Augustinovog ističe Pijo XI. i ne šteti s povalama velikomu duhu i geniju, ocu kršćanske kulture. On spominje i sve zanosne riječi, kojima prijašnji pape uzdigoše važnosti i veličinu Augustinovu,⁷² ali ne zaboravlja istaknuti, da te pohvale treba »pravo shvatiti, a ne onako, kako su mislili u katolički duh slabo upućeni ljudi, naime: da »ugled riječi Augustinovitih ima prednost i pred samim vrhovnim ugledom crkvenog učiteljstva«.

Enciklika se može podijeliti u tri dijela⁷³: I. život Augustinov do obraćenja, II. njegova nauka, III. njegov primjer svetosti. Svaki je dio osvijetljen i potkrijepljen navodima iz samih Augustinovitih djela. Nas međutim iz ovog bogatog njezinog sadržaja zanimaju iznesene misli sv. Oca, kojima on cilja na moralni i socijalni preporod društva. Kojim i kakovim načinom on i ovom zgodom iskupljuje svoju riječ, danu u prvoj svojoj enciklici? Kako približuje kršćanskom puku ideal preporođenog duha našeg doba i naročito naših dana? Ličnost Augustinova mu pruža zato u mnogostrukom pogledu dostatno mogućnosti.

Mi ćemo u tom pravcu razmotriti što Pijo XI. misli o Augustinu i kako ga predstavlja svojim vjernicima.

1. — Težina i veličina lične zablude ne zaustavlja uspješnog djelovanja božje milosti. Individualni pad pojedinca nikada nije tako očajan, da bi ga smio zavesti na zdvojnost. Život u

⁷² Inocencije I., Celestin I., Hormizda, Gelazije I., Ivan II., Lav Veliki, Hadrijan I., Klement VIII., Pijo VI., Leo XIII.

⁷³ Cfr.: »Nouvelle revue Theologique« Nro 7, Tome 57, str. 529; »Periodica de re morali, canonica, liturgica« Tom. XIX. Fasc. 3. str. 234.

grijehu, daleko od grada Božjega, u aktivnoj borbenoj suprotnosti protiv Crkve, kako ga je kroz godine provodio Augustin, živ je primjer svakom našem savremenom čovjeku: da je još uvijek moguć korak k svjetlosti i istini! Moralni preporod pojedinca djelo je Božje milosti i vlastite volje. Gdjegod je ozbiljna težnja za istinom, tamo pojedinac mora doći do nje! Čitav je Augustinov duševni nastroj bio uperen k istraživanju i k intelektualnom smirenju. Njegova mu filozofska prirodna nadarenost nije dala, da se zadovolji laganom, nesolidnom manihejskom argumentacijom. A Providnost, koja ga je odredila za velike stvari, tako je udesila razvoj i rasplet njegove životne staze, da se njegov razum nije više mogao boriti protiv griješnih sklonosti.

»Kao da ga je samo nadahnuće Božje, i poticanje vodilo u Milano u susret biskupu Ambroziju; Gospodin je »djelujući malo po malo blagom i milosrdnom rukom na njegovo srce i pripravljaajući ga« (Ispovijesti VI. 6) učinio, da su ga mudre propovijedi Ambrozijeve privede k vjeri u katoličku Crkvu i k biblijskoj istini...«

I makar da se »teško i naporno vrši potpuna promjena čovjeka, koji je već davno zalutao s prave staze«, ona se uz poštenu volju i pošteno nastojanje pod jačinom djelovanja milosti Božje ipak vrši! U tomu baš i jest snaga Augustinovog primjera za naše doba! Nitko ne smije posumnjati u svoj spas i rezignirano se predati nehaju! A mi imamo oko nas čitave čete takovih, koje je mladenačka nestašnost, nesolidno znanje, strast bilo koje vrsti prema stvorenjima, odvela na stramputice i otuđila od grada Božjega. Oni imaju u Augustinu živi primjer svog života i zablude. Ali imaju u njegovom nastojanju i neprestanoj težnji za spoznanjem istine i najbolje zacrtani put, kojim se dolazi do žuđenog cilja i smirenja. Ako je kod njih samo iskrene želje oni moraju s Augustinom osjetiti svu ljepotu one njegove riječi: Stvorio si nas za sebe, Bože, i nemirno je srce naše dok se u Tebi ne upokoji! (Ispovijesti I. 1.)

To ima na umu Pijo XI. kad za velikog sveca i obraćenika kaže:

»Trebalo je naime da onaj, koji je imao postati »učiteljem milosti« po iskustvu nauči i preda potomstvu od kolike mlohavosti i slabosti bo-

I u je i najplemenitija duša, ako je pomoć kršćanskog obrazovanja i neprestane molitve ne učvrste na putu kreposti; naročito u onoj mladenačkoj dobi, kada zablude lakše primame dušu i začaraju, te kada prvi pokreti osjetila bude duh. To je Svevišnji i zato dopustio da na samom djelu opazi naš Augustin, kako je bijedan onaj, koji se muči, da se nasiti i naužije stvorenih stvari...»

»Napokon je božanskom milosrdu, koje ga je blago progonilo, pružio ruke onom zgodom kad je u molitvi potresen onim iznenadnim glasom: uzmi i čitaj!...«

2. — Intelektualcima našeg doba sjajan je uzor sv. Augustin. Svi oni, kojima je teško sagnuti glavu i primiti tolike odredbe i naredbe naše Crkve, neka promotre, kako se Augustin ponio u tom poslu. Ja ne ću ovdje iznositi sav bogoslovski zaklad Augustinovog uma i marljivosti; ne ću davati analize njegovih dubokih i mnogobrojnih znanstvenih radova. Iznijet ću samo jednu misao, koju ne mimoilazi ni enciklika: da se u životu svakom pojedincu, pa i intelektualcu valja tijesno osloniti na Crkvu. Pijo XI. veli:

»Dok još naš Augustin nastavlja govoriti o zadnjoj svrsi određenoj čovjeku, već se žuri dodati, da će svima onima, koji je budu htjeli postići, posao biti uzaludan, ako se ne podvrgnu i čedno ne pokore katoličkoj Crkvi koja je jedina od Boga dana, da pribavlja dušama svjetlost i krepost. Čovjek, kad toga nema — **nužno** skreće s pravoga puta i lako srne u opasnost, gdje će izgubiti vječno spasenje.«

To je međutim vrlo često najveći kamen smutnje za ogromnu većinu savremenih inteligenata. Spotiču se o Crkvu, spotičući se zapravo u najviše slučajeva o ljudski element u Crkvi. Smeta im ono, što je davno bilo pa prošlo; zabrinjuje ih talijanski ambijenat rimske kurije jednako kao politika fašističkog režima u Italiji. Svoje poglede zaustavljaju na vremenitim i prolaznim pojavama, vodeći dakako brigu o prolaznim interesima svojih nacija, a zaboravljaju na riječ Kristovu: Ja sam s Vama u sve dane do svršetka svijeta (Mt 28, 20) i: Crkve moje vrata paklena ne će nadvladati! (Mt 16, 18). Nije, kao da bi nas pogreške ili nastranosti ljudskog elementa u Kristovoj Crkvi ostavljale hladnima ili da bi kraj njih ili preko njih prelazili olako dalje. Mi ih odsuđujemo i žalimo bilo da

su se dogodile u prošlosti, bilo da se događaju u sadašnjosti. Njih je bilo i bit će. Ali to nije Crkva — Kristovo mistično tijelo, njegova zaručnica. Ona u sebi ne može da bude oskvrnjena nečasnim činima crkvenih funkcionara. Ona ne prestaje nikada biti ono, čim ju je učinio i predodredio Krist: grad svetih, luka spasa, pravi put.

»Bog u svojoj dobrostivosti nikako nije htio dozvoliti, da ljudi njega traže slijepi i nekako teturajući: da traže Boga ne bi li ga možda napipali ili našli, nego je razagnao tminu neznanja i dao da ga po objavi prepoznavaju...«

Pošto je objavu povjerio Crkvi, u njoj je tako označio i najsigurniji put, što vodi k Njemu. Ništa dakle savremenom modernom čovjeku nije potrebitije, nego baš taj tijesni naslon na Crkvu. Augustin ga je osobito naglasio u djelu: *De utilitate credendi*, a sâm ga je savjesno provodio u životu i radu.⁷⁴

Sve se nastojanje Crkve i njezinih institucija razvija danas u tom smjeru. To je preporodna akcija katolicizma, koja bere vidnih uspjeha i u pustoši materijalističkog beznadnog vrtloga jedina ulijeva nade za bolju budućnost. Za nju se toliko zauzima Pijo XI. kad traži od biskupa provođenje t. zv. Katoličke Akcije. Sudjelovanje laikata valja da se izvija i razvija samo uz naslon na Crkvu i pod njezinim vodstvom. Svaka druga laička akcija, makar koliko naglašavala svoje »katoličko stanovište«, obično zalazi na stramputice. I sami smo svjedoci takovih zastranjenja u naše dane.⁷⁵

Naša dužnost međutim mora biti, da savremenom inteligentu olakšamo pristup k Crkvi i strpljivo snosimo njegov reni-

⁷⁴ »Ut vero ad ultimum finem nostrae beatitudinis pervenire possimus, Augustinus duplicem quasi viam novit ac commendavit. Prīma et maxime necessaria est via auctoritatis. In ordine praesenti auctoritas Ecclesiae, et in ecclesia auctoritas conciliorum et pontificis romani accipienda est. ut ad salutem quis pervenire valeat.« Cfr. *Periodica de re morali* etc. tom. XIX. fasc. 3. str. 235.

⁷⁵ U Francuskoj prije »Sillon«, a nedavno »Action française«; u Sloveniji je vrludao »Križ« sa svojom skupinom; kod nas jedna grupa laika, koja je sve do nedavna odbijala katoličku Akciju kao neki »talijanski« specijalitet, ne shvaćajući je jednostavno.

tentni stav. Da imamo mnogo ljubavi, razumijevanja i samilosti s njegovim stanjem.⁷⁶ Svi, a u prvom redu pastiri duša kao pozvani vode i učitelji.

Divna je u tomu i za naše doba u velike aktualna riječ sv. Augustina, što je enciklika navodi. Po njoj valja postupati s onima, koji stoje neprijateljski raspoloženi prema Crkvi:

»Neka protiv vas sa strogošću nastupaju oni, koji ne znadu sa kolikim se naporom dolazi do istine i kako je teško izbjeći zabludama..., kako je teško tjelesne fantazije nadvladati vedrinom pobožne duše... Neka oni protiv vas strogo nastupaju, koje nikada nije zavarala takova bludnja, kakova vide da je vas zavarala. A ja, koji sam se nakon dugoga i mnogoga lutanja napokon mogao obazreti i vidjeti u čemu sastoji ono poštenje, o kojem se čovjek uvjerava bez pripovijedanja isprazne bajke... koji sam sve one izmišljotine⁷⁷ ...i radoznalo tražio i pažljivo slušao i lakomisleno vjerovao, pa živo nastojao dokazati komegod sam mogao i protiv drugih tvrdoglavo strastveno branio: ja ne mogu strogo nastupiti protiv vas! Kao što sam u ono doba morao samoga sebe, tako sada moram suzdržavati vas i s vama biti tako strpljiv, kako su nekada moji bližnji bili sa mnom, kad sam bjesomučno i slijepo lutao u vašoj dogmi...«

Položaj je savremenog modernog inteligenta težak. Uplivi, koji na nj navaljuju, od silnog su zamaha. Usto ih je toliko i tako raznovrsnih, da je potrebna velika sprema znati ih ocijeniti i prosuditi. Pred 1500 godina je Augustin osjetio kolika je pomoć i kolika je potreba imati sigurnog provodiča u duševnim borbama. Ne će li danas položaj modernog intelektualca zahtijevati kud i kamo veću pomoć i potporu? Zar možda ne navaluje danas sektarstvo i ne zavodi njihove duše? Nijesu li manihejstvo, donatističku šizmu, arijejevstvo i pelagijejevstvo danas zamijeniti sustavi: teozofija, antropozofija, starokatolicizam, adventistička sekta, nazarenstvo, da starijih zabluda ne spominjemo? Valja zato intelektualcu slijediti primjer velikoga hiponskog biskupa i poći njegovom stazom govoreći: »Čitava je moja nada samo veliko Tvoje milosrđe. Daj mi što

⁷⁶ Vidi pitanje u mojoj kujižici: »Naša Crkva i naša inteligencija«, Mostar, 1929. (Izdanje Savremenih pitanja) sv. XXX/XXXI.

⁷⁷ Misli na manihejsku sektarsku nauku, koja je branio kroz 9 godina.

zapovijedaš, pa zapovijedaj što hoćeš!» (Ispovijesti, knj. X, glava 29.)

3. Dok tako Piju XI. iznosi karakteristične oznake Augustinove u koliko mogu da djeluju na moralni preporod pojedinca, posebno se zaustavlja kod njegovoga značajnoga i zamašitog djela («De civitate Dei»), čiji se **upliv** očitovao u **socijalnom životu čitavoga srednjeg vijeka.**

»U tom sjajnom djelu velebno je raspravio o upravljanju svijeta i svih događaja, koje upravljanje vrši Bog... Istraživanje vodi Augustina do zaključka, da povijest ljudske zajednice i nije ništa drugo, nego neko opisivanje Božje ljubavi, koja se na nas neprestano slijeva. Nebeskom je gradu Bog zametnuo početke, te ga kroz trijumfe i kroz tuge tako unapređuje, da njegovom napredovanju, po Božjoj zapovijedi, moraju služiti iste ludosti i opačine zemaljskog grada...«

Izjašnjenje pravoga Augustinovog pojmovanja »zemaljskog« i »nebeskog« grada, daje Piju XI. priliku da iznese misli, koje danas, u vrijeme društvenog kaosa, jedine mogu da unesu mir među narode, a ustaljen pravac slobodnog naprednog života u pojedinim državama. Te se misli, dakako, oslanjaju na Augustinove izvode. I kolikogod bile stare po datumu, one su svježije i savremenije po svom značenju i svojoj ispravnosti. Ne dotiču se samo države, nego i nosioca državne vlasti. Stoga naše društvo mora ići za tim, da im pribavi opće poštovanje i uvaženje. Tim više, što se nad svima državama evropskim i izvanevropskim izvio gotovo isključivo duh masonske braće, koji se opire svemu, što odiše pravim i nepatvorenim duhom Kristovim.

»Bijedno se varaju svi oni, koji stanje u državi tako uređuju, kao da se ne treba ni najmanje obazirati na posljednju svrhu čovjeka, niti na valjano upotrebljavanje dobara ovoga života; jednako se varaju i drugi, koji misle, da se zakoni za upravljanje države i unapređivanje ljudskoga roda ne mogu podudarati sa nalogima onoga, čije su riječi: Nebo će i zemlja proći, ali riječi moje ne će proći!« (Lk. 21, 33).

»Država se ne treba bojati, da će Crkva upasti u njezine naročite osnove i prava: ova su naime prava Kristovi vjernici po nalogu Početnika njihovog imena, od početka tako poslušno poštivali, da su s pravom mogli reći, kad ih se mučilo i ubijalo: knezovi su me gonili za ništa« (Ps. 116, 61) »Državi ne može nastati nikakova šteta od Crkve, nego naprotiv najveća korist i pomoć...«

Prema tome povlači Pijo XI. ispravan zaključak, koji je ujedno direktiva katolicima u svim državama i u svim prilikama:

»Od Kristovih učenika ne valja zahtijevati ništa drugo, nego da se pokoravaju pravednim zakonima svog naroda. Ali im se ujedno **ne smije** ništa zapovijedati, što zakon Kristov zabranjuje, niti zabranjivati ništa, što taj zakon zapovijeda, jer bi se time stvorio raskol između Crkve i države.«

Ako k ovome pridodamo još oznake, koje po Augustinovom opisu⁷⁸ valja da resc kršćanskoga kneza, dobivamo sliku idealne kršćanske državne uprave. Njoj će i danas, kako vidimo u savremenom životu, udariti obično najznačajniji biljeg jedna jaka ličnost. A da takova ličnost može povesti svoj narod putem, što vodi u idealnu državu, mora se ona bezuvjetno osloniti na evanđeosku nauku. Drugoga puta nema. Uskladiti svoj život i život svih državljana s propisima Božjima, znači »dobro i sretno biti na čelu državi«. To nije državniku moguće, »osim ako mu se u samoj dubini mozga zaustavila pravda, združena s ljubavlju i smjernošću duše ...«

Ove su misli međutim daleko od mnogih današnjih državnika. Ne možemo doduše reći od svih, jer ima ljudi u savremenom državnom životu evropskih naroda, koji i aktivno sudjeluju u tom životu i dolaze u mogućnost, da svoje misli provode u život, a po svom su naziranju izraziti zastupnici kršćanskog nazora na svijet i život. Njima su ove misli dobro znane i oni se zalažu za njihovo ostvarenje. Ali njihov je broj malen, a njihov upliv često skučen i sužen kompromisnim obzirima i potrebnim susprezanjem. Daleko je veći broj onih, koji pod uplivom razornog protucrkvenog i često protukršćanskog duha vode narode i države onako, kako Augustin označuje i kako riše »civitate terrenam«. Pijo XI. se tuži, kako lošu uslugu čine narodu i državi oni, koji se zalažu za državnu upravu, što ne poštuje Božjih i crkvenih zakona.⁷⁹ Oni dakako

⁷⁸ De civitate Dei, knjiga V. gl. 24.

⁷⁹ Naziva ih »leves ac libidinosi scriptores«, a njihovo djelovanje perverznom.

ne vide i ne spoznaju, da i u tom svom stavu služe Božjemu promislu!

»Povijest ljudske zajednice i nije ništa drugo, nego neko opisivanje **ljubavi Božje**, koja se na nas neprestano slijeva...«

»Dogadaji u svijetu ne idu za ničim, osim za napretkom grada Božjega, naime: za rasprostranjivanjem evandeoske istine i za unapređivanjem spasenja duša...«

Istina je, da se dogadaji, koji prohujaše svijetom do sada, a pogotovo kakovi se odigravaju u naše vrijeme, na oko teško dadu spojiti s navedenom mišlju. Kadri su sve prije, nego da uliju snage, srčanosti i oduševljenja. Moramo zato razumjeti i ispričati one, koji na očigled tih strašnih događaja (Mexico, Rusija, Kina) ne gledaju pouzdano u budućnost. Ne vide borme, da oni idu »za rasprostranjivanjem evandeoske istine i za unapređivanjem spasenja duša.« Radi toga postaju malodušni i apatični u svom radu za širenjem carstva Božjega na zemlji.⁸⁰

Ali uza sve to: niti se može, niti se smije pokolebati naša vjera u Providnost! Bog uzdržava i upravlja svijetom. Tko tu istinu shvati i u nju se živo zadubi, nikad ne će biti zahvaćen pesimizmom. Razumjet će Augustina kad naučava, da napredovanju nebeskoga grada moraju po Božjoj zapovijedi služiti iste ludosti i opaćine zemaljskoga grada. Razumjet će i onu riječ sv. Pavla: »Onima, koji Boga ljube sve zajedno pomaže na dobro.«⁸¹

Sve je to, ispravno shvaćeno, kadro proizvesti preporod društvenog života i u naše dane, kako su te iste misli izvele onoliki spasonosni upliv na sav društveni i državni život srednjega vijeka. Mnogo će toga dakako, ostati neprovedivo i ne-

⁸⁰ Takova malodušnost znade zahvatiti i katolike, radnike za ideale Crkve. Misle neki, ako oni ne ugledaju plodova svoga sijanja, da ih nikada ne će ni biti. I postaju nervozni... Oni onda u tom svomu nervoznom žaru odsuđuju druge ljude. Izriču svoje neopravdane sudove, a ne vide, da se na taj način odalečuju od pravoga duha Božjega. I mjesto da prikupljaju duše, oni ih odalečuju od sebe. Postaju tako jedna bolesna pojava na narodnom organizmu, koja znade počesto više da škodi Crkvi i vjeri, nego što koristi.

⁸¹ Rim 8, 28.

ostvarivo radi izmijenjenih socijalnih prilika našega vremena. Ali ako taj isti duh ne bude ojačao u svim savremenim društvenim slojevima, oni će se rasplnuti i razići u opačini i zabludi, iskupljujući svojom propašću grijeha otaca...

4. Još u jednom pogledu ističe enciklika velikoga biskupa Augustina: **kao gorljivog pastira duša**. On nije ostao zakopčani i usamljeni učenjak. Filozofski ga i teološki njegov razgranjeni rad nije odalečio od života i njegovih potreba. Ako ćemo pravo: baš su život i životne potrebe afričke crkve nametale smjer, kojim je Augustin pošao u izlaganju i obrani katoličke vjere. Sav izgara od ljubavi k Bogu, a po tom i od ljubavi za njegovo djelo — Crkvu. Kao biskup čuva povjerenost stado i izlaže svoj život u njegovoj obrani. Ne straši se, i ako je imao razloga, da se boji za život. Uza sve to je kroz dugo doba svog pastirskog djelovanja svojoj okolini i svojemu stadu uzor-primjer pobožnosti i gorljivosti u molitvi. Monaški je život visoko cijenio; prema pravilu, što ga je sâm sastavio barem u osnovi, još je i danas taj red živa grana na stablu crkvenom.

Pijo XI. stavlja ovdje Augustina za primjer našim biskupima i svećenicima. Oni su duhovni vođe svoga puka. Njihova je zadaća velika i teška. O veličini njezinoj nitko od njih samih ni ne sumnja; ali je pitanje, da li joj uvijek težinu svi ispravno uočuju i da li dostatnom gorljivošću nastupaju u radu, da »svoje stado dovedu u vječno blaženstvo, hraneći ga pastvom zdrave nauke i braneći ga od napadaja vukova...« Nema sumnje, Pijo XI. ima na umu, da i našu svećeničku savjest prodrma. To je potrebno, jer su potrebe vremena ogromne, a pogibelji u društvenom i moralnom životu silne. Ako biskupi i svećenici ne budu odbacili sve obzire i ne budu poput Augustina »junacki navaljivali na hereze« svoga doba — izgubit će stado. Ono se, na žalost, prorijeđuje i smanjuje svaki dan. U njemu ponestaje ljubavi, poštovanja i žive vjere. Ono se na vrlo lagan način daje počesto zavesti od sektaraca, što šire krive nauke. A još uvijek mnogi pastiri duša, pa i kod nas, stoje skrštenih ruku ili primjenjuju sredstva, što ne odgovaraju duhu vremena.

»Neka ne bude dakle **nikoga**, tko ga ne bi nastojao nasljedovati« — riječ je Pija XI. I puk i naučitelji puka! Rekao bih, da ovi potonji još i više, jer je njihova spoznaja stanja u kojem smo, potpunija i tačnija, pa prema tome veća njihova odgovornost i dužnost.

*

S ovom enciklikom završujemo niz enciklika pape Pija XI. Ona je, pored ostalih, koje smo sve po redu istaknuli, jedan jaki dokumenat velikog preporodnog rada njegovog. Nema sumnje, da je i ličnost, o kojoj govori, po svom značenju i svojem blagotvornom utjecaju na pokoljenja kroz tolika stoljeća takova i tolika, da joj gotovo nema premca u povijesti Crkve. Neka se po njegovom zagovoru približe k Crkvi katoličkoj svi, koji stoje od nje odijeljeni. A u njezinom krilu neka po istom zagovoru velikog i agilnog biskupa odišu svi jednim duhom, koji se ne odalečuje ni u čemu od ideja Petrovog nasljednika u Rimu.

